

Sugerowane cytowanie:

Sadowska, M. (2016). Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie kształcenia oraz w państwach europejskich. *International Entrepreneurship Review* (previously published as *Przedsiębiorczość Międzynarodowa*), 2(1), 149-164.

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie kształcenia oraz w państwach europejskich

Monika Sadowska

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania
ul. Marii Skłodowskiej-Curie 14, 15-097 Białystok
e-mail: m.sadowska2@o2.pl

Streszczenie:

Edukacja, a w szczególności kształcenie w zakresie przedsiębiorczości odgrywa obecnie kluczową rolę w budowaniu przedsiębiorczego społeczeństwa oraz przedsiębiorczej gospodarki. Zdaniem Androulla Vassiliou, komisarza UE ds. edukacji, kultury, wielojęzyczności i młodzieży, kształcenie w obszarze przedsiębiorczości jest czynnikiem napędowym przyszłego wzrostu, który pomoże Europejczykom zainspirować kolejne pokolenia przedsiębiorców. A. Vassiliou uważa, że warunkiem utrzymania konkurencyjności Europy jest inwestowanie w ludzi, w ich umiejętności, zdolności przystosowawcze oraz innowacyjność. Oznacza to, że należy zachęcać do prawdziwej zmiany sposobu myślenia w Europie w kierunku większej przedsiębiorczości, rozpoczynając od zaszczepiania ducha przedsiębiorczości od najwcześniejszych lat szkolnych. Problemem badawczym poruszonym w niniejszym opracowaniu są metody nauczania przedsiębiorczości w Polsce i krajach Unii Europejskiej. Autorka koncentruje swoją uwagę na systemie edukacji na rzecz przedsiębiorczości w polskim i europejskim systemie kształcenia jako istotnym, zewnętrznym czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości. Celem publikacji jest wskazanie możliwości kształtowania postaw przedsiębiorczych u człowieka, przedstawienie stanu polskiego systemu edukacji na rzecz przedsiębiorczości oraz praktyk kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w państwach europejskich. W niniejszym opracowaniu autorka analizuje ścieżki edukacji w zakresie przedsiębiorczości, stosowane programy i metody nauczania oraz elementy edukacji na rzecz przedsiębiorczości w Polsce. Przedmiotem zainteresowania jest również kształcenie w obszarze przedsiębiorczości na poziomie Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość; edukacja; kształcenie w zakresie przedsiębiorczości

Klasyfikacja JEL: A20, I20

---

1. WPROWADZENIE

Przedsiębiorczość, rozumiana jako postawa życiowa przejawiająca się w umiejętności reagowania na zmiany zachodzące w otoczeniu oraz wykorzystywania ich do realizacji określonych celów związanych niejednokrotnie z prowadzeniem biznesu,

determinowana jest przez szereg czynników wpływających na jej zaistnienie, a następnie rozwój. W zależności od płaszczyzny interpretacji, metody wyodrębnienia oraz autora, można przybliżyć odmienne koncepcje, podkreślając ostatecznie, że realne źródła zachowań przedsiębiorczych człowieka są niejednolite.

Tocząca się od wielu lat dyskusja w obszarze uwarunkowań przedsiębiorczości, wskazuje, że przedsiębiorczość uwarunkowana jest z jednej strony pewnymi wrodzonymi predyspozycjami przedsiębiorcy, a z drugiej – korzystnymi i sprzyjającymi do jej rozwoju czynnikami otoczenia zewnętrznego, które ową przedsiębiorczość pobudzają, kształtują, wymuszają lub ograniczają. Słusznie nasuwają się więc pytania – czy przedsiębiorczość jest cechą wrodzoną czy też jest to cecha nabyta? Czy przedsiębiorczości można się nauczyć czy też przedsiębiorcą trzeba się urodzić?

Zdaniem autorki zachowania przedsiębiorcze jednostki są rezultatem spłotu uwarunkowań wewnętrznych oraz uwarunkowań zewnętrznych, wzajemnie się przenikających, które mogą zarówno pobudzać, jak i ograniczać lub hamować rozwój przedsiębiorczości. Istotnym elementem otoczenia zewnętrznego, który warunkuje poziom przedsiębiorczości w danym kraju jest system edukacji oraz stosowane metody nauczania w ramach realizowanych strategii kształcenia w obszarze przedsiębiorczości.

Autorka w niniejszym opracowaniu swoją uwagę poświęca możliwościom kształtowania cech przedsiębiorczych człowieka, opierając się na założeniu, że umiejętność bycia przedsiębiorcą jest w istotnej mierze rezultatem edukacji. Szczególnie sprzyja temu edukacja formalna (obejmująca edukację elementarną do 14 roku życia, edukację w szkole średniej oraz edukację akademicką), ze względu na naturalną tendencję do poszukiwania dla siebie przestrzeni życiowej i dużą gotowość rozwojową oraz świadomość i możliwość kierowania procesem nabywania nowych sprawności w tym okresie. Im wcześniej takiego rodzaju postępowanie będzie składową naszych działań, tzn. im wcześniej cechy przedsiębiorcze będą kształtowane, szczególnie w procesie edukacji, tym łatwiej będzie, aby stały się one stałym czynnikiem, determinującym zachowania, bo staną się one cechami naszej osobowości.

2. MOŻLIWOŚCI KSZTAŁTOWANIA CECH PRZEDSIĘBIORCZYCH U CZŁOWIEKA

Wyjaśnienie istoty przedsiębiorczości coraz częściej wykracza poza ramy nauk ekonomicznych silnie odwołując się do psychologii społecznej. Takie podejście opiera się na założeniu, że intencje przedsiębiorcze człowieka, kształtowane przez zestaw czynników wpływających na postrzeganie przez niego rzeczywistości, poprzedzają podjęcie decyzji o rozpoczęciu działalności gospodarczej.

Współczesna psychologia społeczna tworzy wiele teorii o zróżnicowanym zasięgu, które wpisują się w odmienne tradycje myślenia o społecznych zachowaniach człowieka. Na jej gruncie można wyróżnić następujące koncepcje teoretyczne podejmujące problem determinant zachowań przedsiębiorczych: podejście

szukające odpowiedzi w cechach osobowościowych, ujęcie kulturowe, perspektywę poznawczą oraz teorię uczenia się (Kurczewska, 2010).

Pierwotnie zakładano, że ludzie rodzą się przedsiębiorczy bądź nie, czyli różnice w poziomie przedsiębiorczości poszczególnych jednostek opierano na bazie nauk biologicznych. Taka interpretacja znalazła swoje odzwierciedlenie w nurcie psychologicznym – w teorii cech (*Trait Theory*) (Schermerhorn et al., 1997; Hall & Lindzey, 1957), opierającej się na założeniu, że zachowanie człowieka wynika z jego osobowości, która od momentu urodzenia nie ulega większym zmianom. To podejście zmierza do opisu osobowości człowieka w kategoriach stałych cech, charakterystycznych dla danej jednostki, które opisują prawidłowości w postępowaniu człowieka. Zgodnie z tym podejściem, przyczyny aktywności przedsiębiorczej wynikają z cech osobowości człowieka, wśród których na przedsiębiorczość wpływają: skłonność do ryzyka, umiejętność podejmowania decyzji, dążenie do niezależności, kreatywność, otwartość na zmiany oraz elastyczność w działaniu. Pomimo wielu zwolenników, którzy znaleźli kilka prawidłowości podejście szukające odpowiedzi w cechach osobowościowych poddano krytyce, przede wszystkim ze względu na redukcjonizm, ignorowanie stymulującej roli otoczenia w kreowaniu zachowań przedsiębiorczych, liczne ograniczenia w konceptualizacji oraz niski stopień objaśnienia zjawiska (Ajzen, 1991; Gartner, 1989; Santos-Cumplido & Liñán, 2007; Shapero & Sokol, 1982; Veciana et al., 2005).

Perspektywa kulturowa opiera się na założeniu, że człowiek jest wytworem socjalizacji w konkretnej grupie społecznej, która z kolei pozostaje zanurzona w jakiejś szerszej kulturze (Boski, 2009). W różnych kulturach oraz grupach społecznych nawet tej samej kultury panują odmienne wartości, normy i wzorce postępowania, z którymi utożsamia się jednostka (Wojciszke, 2011). W tym ujęciu otoczenie, w którym funkcjonuje człowiek, czynniki sytuacyjne, standardy społeczne i kulturowe oraz wychowanie determinują jego cechy osobowościowe i sposób myślenia. To podejście do źródeł i przyczyn zachowań przedsiębiorczych traktuje cechy osobowościowe jednostki jako dynamiczne, kształtowane pod wpływem takich czynników, jak narodowość, klasa społeczna, aktualna sytuacja historyczna.

Perspektywa poznawcza natomiast zakłada, że to co człowiek czuje, myśli i jak się zachowuje zależy w głównej mierze od procesów przetwarzania docierających do niego informacji – od sposobu, w jaki postrzega świat, bieżącą sytuację oraz napotkanych w niej ludzi. Sposób interpretacji uzależniony jest od posiadanej przez jednostkę wiedzy oraz tego, jakie treści są w danym momencie aktywne (Wojciszke, 2011). W podejściu poznawczym szczególną rolę odgrywają intencje przedsiębiorcze stanowiące swoistą więź pomiędzy poglądami a działaniem jednostki (Fishbein & Ajzen, 1975). Intencje rozumiane jako przekonanie jednostki do podejmowania określonych poczynań są rezultatem przeświadczenia determinującego jednostkę do świadomego działania.

Ostatnią perspektywą opartą na gruncie nauk psychologicznych, która podejmuje problem determinant zachowań i postaw przedsiębiorczych jest teoria uczenia się (element behawioryzmu jako teorii kształcenia). Podejście to opiera się na założeniu, że zachowanie ludzkie jest wyznaczone przeszłymi doświadczeniami,

czyli stanowi rezultat uczenia się na podstawie własnych bądź cudzych doświadczeń (Wojciszke, 2011).

John Broadus Watson, uważany za twórcę *behawioryzmu*, stwierdził: „Dajcie mi dziecko spłodzone przez dowolną parę rodziców i dajcie mi pełną kontrolę nad środowiskiem, w jakim będzie ono wzrastać – a sprawię, że wyrośnie na wybitnego uczonego, artystę, politycznego przywódcę, czy też, jeśli tylko będę tego chciał, zostanie pospolitym przestępcą” (Watson, 1913, s. 158). Jego zdaniem więc, człowiek w chwili narodzin nie posiada żadnych wrodzonych zdolności, a wszystkie posiadane przez niego umiejętności są wynikiem ćwiczeń. Twórcy teorii przypisywali znaczącą rolę nauczycielom i wychowawcom, którzy mają aktywny wpływ na reakcje swoich uczniów.

Zatem według behawiorystów, jedyne czynniki decydujące o człowieczeństwie to tempo uczenia się oraz charakter środowiska. Zdaniem również Skinnera, człowiek jest tworem okoliczności, a więc każdy w procesie uczenia się może nabyć nowe umiejętności co w rezultacie może doprowadzić do zupełnej zmiany w zakresie wykonywanego zawodu oraz uczuć czy ideologii. Zarówno Watson, jak i Skinner znaczącą rolę przypisywali nawykowi, które miały decydować o tym, jaki był człowiek, kim był, jakie posiadał cechy czy zamiary oraz co powinien osiągnąć w swojej przyszłości.

Opierając się więc na założeniu, że człowiek rodzi się z czystą, nie zapisaną kartą życia, czyli nie rodzi się przedsiębiorczy, autorka stwierdza, że jednostka w trakcie życia zdobywa odpowiednie umiejętności dzięki swojej postawie, ale także dzięki kontaktom z innymi ludźmi. Inne osoby mogą zachęcać ją do zachowywania się w sposób przedsiębiorczy oraz pomagać jej w pozyskaniu odpowiedniej wiedzy i kształtowaniu przedsiębiorczych umiejętności.

Zachowanie przedsiębiorcze człowieka zależy zatem od jego osobistej dyspozycji do działania, woli jego działania wynikającej z cech charakteru (takich jak: potrzeba rywalizacji, robienia czegoś lepiej od innych, wykazywania się nieprzeciętnymi umiejętnościami) oraz od czynników kulturowych, które mogą ją ograniczać bądź wzmacniać.

Na podsumowanie rozważań zawartych w tej części opracowania autorka pragnie przywołać wypowiedź A. Shapero z 1982 r., który stwierdził: „Przedsiębiorcy nie rodzą się, tylko się nimi stają. I choć niektórzy moi koledzy uważają, że przedsiębiorcy się rodzą i zadaniem nauczyciela jest odnaleźć i wskazać im ich umiejętności, ja wam mówię, że są w błędzie. Moi błędzący koledzy cierpią na wierzenia średniowiecza, gdy zadaniem nauczyciela było uczyć dzieci, jak się podejmuje moralne decyzje. (...) Odkryte cechy wyróżniające przedsiębiorców od innych nie są określone genetycznie lub utrwalone na zawsze we wczesnym dzieciństwie. Nabiera się ich dzięki doświadczeniom. Są one szczęśliwie wpajane w trakcie edukacji i są sprawą osobistego wyboru i decyzji.” (Shapero, za: Koryński et al., 1991).

Opierając się na założeniu, że przedsiębiorczość nie jest cechą wrodzoną, a stanowi rezultat procesu kształcenia oraz wychowania, w tym miejscu warto wynioskować, że umiejętność bycia przedsiębiorcą nie jest dziedziczona, a nabyta w trakcie edukacji oraz doświadczenia. Niniejszy pogląd potwierdza po pierwsze,

że w przedsiębiorczości nie ma nic magicznego, ani tajemniczego, ani nic, na co miałyby wpływ geny – to pewna dyscyplina i tak jak każdej dyscypliny, także przedsiębiorczości można się nauczyć, a po drugie Shefski (1994) podkreśla: „Możesz zostać przedsiębiorcą niezależnie od twojego współczynnika inteligencji, wzoru genetycznego, fizycznych możliwości lub ich braku, kolejności w jakiej wśród twojego rodzeństwa przyszedłeś na świat, lub płci. Przedsiębiorcy to niewątpliwie specjalnego rodzaju ludzie, lecz zanim stali się przedsiębiorcami byli zwykłymi ludźmi (...) Przedsiębiorcą się zostaje, a nie rodzi. Wszystko czego ci trzeba, to pragnienie i gotowość do nauki.”

3. EDUKACJA W ZAKRESIE PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W POLSKIM SYSTEMIE KSZTAŁCENIA

Albert Camus powiedział kiedyś, że szkoła przygotowuje dzieci do życia w świecie, który nie istnieje. To ujęcie, to z jednej strony zarzut, że szkoła źle przygotowuje uczniów do życia w świecie, w który wchodzi po jej opuszczeniu (świat, do którego są przygotowywani, już nie istnieje), a z drugiej strony to wyzwanie dla edukacji – szkoła ma przygotowywać do życia w świecie, który jeszcze nie istnieje (nastanie wkrótce po tym, gdy uczniowie opuszczą jej mury).

Edukacja, a w szczególności kształcenie w zakresie przedsiębiorczości odgrywa obecnie kluczową rolę w budowaniu przedsiębiorczego społeczeństwa oraz przedsiębiorczej gospodarki. Edukacja na rzecz przedsiębiorczości powstała na przełomie lat 40. oraz 50. XX wieku w Stanach Zjednoczonych. Wówczas w 1947 r. na *Harvard Business School* uruchomiono pierwszy na świecie kurs akademicki z zakresu przedsiębiorczości, a w 1953 r. Peter F. Drucker na *New York University* rozpoczął prowadzenie zajęć z przedsiębiorczości oraz innowacji (Wach, 2014). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości obejmuje:

- edukację formalną (w ramach której wyróżniamy trzy szczeble edukacji – edukację elementarną do 14 roku życia, edukację w szkole średniej oraz edukację akademicką – studia I, II i III stopnia),
- edukację nieformalną (otoczenie kulturowe, normy społeczne oraz wzorce rodzinne),
- kształcenie ustawiczne przez całe życie zgodnie z koncepcją *lifelong learning* (European Communities, 2001),
- samodoskonalenie (książki, prasa, Internet) oraz kursy i szkolenia.

Rezultatem tak rozumianej edukacji jednostki jest rozbudzenie w niej motywacji do podejmowania działań przedsiębiorczych, pojawienie się intencji przedsiębiorczych oraz dostrzeganie przez nią okazji rynkowych, co determinuje tworzenie nowego przedsięwzięcia w formie działalności gospodarczej.

Według Hytti i O’Gormana (2004) należy wyróżnić trzy cele nauczania w obszarze przedsiębiorczości. Pierwszym jest podniesienie wiedzy na temat tego, czym jest w istocie przedsiębiorczość (Jack & Anderson, 1998; Chen et al., 1998). Realizacja tego celu sprowadza się do organizacji seminariów, wykładów i kampanii

w mediach, dzięki którym młodzież na wszystkich poziomach edukacji (podstawowym, średnim i wyższym) dowiaduje się, jak wygląda ścieżka kariery przedsiębiorcy. Osiągnięcie tego celu jest istotne ze względu na fakt, że na skłonność do odbierania alternatywnych ścieżek zatrudnienia wpływ ma przede wszystkim wiedza na temat istnienia innych opcji – inaczej mówiąc, że aby zostać przedsiębiorcą dana osoba musi najpierw wiedzieć, że taka możliwość w ogóle istnieje.

Drugim celem nauczania przedsiębiorczości jest przeniesienie nastawienia przedsiębiorczego na potencjalnych pracowników, tzn. na osoby, które nie zamierzają otwierać własnych działalności, ale pracują w firmach założonych przez innych. Osiągnięcie tego celu jest istotne z uwagi na przeświadczenie, że ciągła innowacja (w obszarze produktów, procesów, usług oraz procedur i struktur administracyjnych) oraz umiejętność skutecznego konkutowania na rynkach są ważnymi czynnikami determinującymi osiąganie dobrych wyników przez firmy (Gibb, 1999; London & Smither, 1999).

Trzecim celem nauczania przedsiębiorczości jest przygotowanie osób prywatnych do ich przyszłej kariery w charakterze przedsiębiorcy poprzez pogłębianie ich kompetencji oraz postaw przedsiębiorczych, które są warunkiem niezbędnym do efektywnego zarządzania nowymi przedsięwzięciami (Jack & Anderson, 1998; Salomon et al., 2002). Realizacja tego celu sprowadza się zazwyczaj do założenia przedsiębiorstwa, czyli do przeprowadzenia doświadczenia w kontrolowanych warunkach, którego istota wiąże się ze sprawdzeniem pomysłu oraz uzyskaniem odpowiedzi w zakresie „jak założyć i prowadzić małą firmą” i tym samym, „jak być przedsiębiorcą”.

Analiza programów nauczania na poziomie edukacji wczesnoszkolnej (klasy 1-3), edukacji na poziomie szkoły podstawowej (klasy 4-6) oraz opracowań podejmujących tematykę edukacji ekonomicznej, pozwalają autorce stwierdzić, że zagadnienia rozpatrywane w obszarze socjalizacji ekonomicznej nie są obecne w realizowanych programach kształcenia dzieci. Socjalizacja ekonomiczna nie znalazła się zatem wśród priorytetów, co w konsekwencji prowadzi np. do wysokiej podatności dzieci na reklamy i manipulacje, brakiem umiejętności zarządzania własnymi dochodami, a następnie skłonnością Polaków do zadłużania się, a nawet bezrobocia (Roland-Lévy, 2004).

Początki edukacji ekonomicznej w szkołach podstawowych w Polsce sięgają lat 90. XX wieku. Wówczas wprowadzano elementy ekonomii do programu nauczania wiedzy o społeczeństwie (podstawowe tematy: mechanizm rynkowy, funkcjonowanie przedsiębiorstwa, budżet państwa i gminy, rynek pracy, przekształcenia własnościowe, jednolity rynek europejski), a pod koniec lat 90. zagadnienia te pojawiły się również w programach wiedzy o społeczeństwie na poziomie gimnazjum oraz liceum ogólnokształcącego. W tym czasie zapoczątkowano również edukację na rzecz przedsiębiorczości w ramach przedmiotów ekonomicznych (np. ekonomiki przedsiębiorstw, rachunkowości, finansów czy bankowości) w liceach ekonomicznych, przygotowujących uczniów do wykonywania zawodu technika ekonomisty.

Powszechna edukacja ekonomiczna w polskim systemie kształcenia została wprowadzona w roku szkolnym 2002/2003 wraz z reformą programową przeprowadzoną na poziomie szkół ponadgimnazjalnych. Wówczas włączono w ramy systemu edukacji szkolnej obowiązkowy przedmiot „podstawy przedsiębiorczości”, przeznaczając na niego 2 godziny dydaktyczne w procesie edukacyjnym liczącym 90 godzin (zgodnie z obowiązującym ramowym planem nauczania). Dysponując dwoma godzinami, nauczyciel podstaw przedsiębiorczości może co najwyżej przekazać podstawową podręcznikową wiedzę i dlatego tak istotne jest, aby w proces wychowania kształtującego postawy przedsiębiorcze zaangażowani byli wszyscy nauczyciele chociażby poprzez stosowanie aktywnych, a nie odtwórczych metod nauczania.

Rozwijanie cech przedsiębiorczych u człowieka, cech tak bardzo potrzebnych nie tylko w biznesie, ale we wszystkich dziedzinach działalności człowieka, wymaga stosowania określonych metod, które będą motywować osobę poddaną procesowi kształcenia/wychowania, prowokować ją do działania, rozwijać i utrwalać postawy i zachowania przedsiębiorcze, wyposażając ją jednocześnie w niezbędne umiejętności i wiedzę.

Aby osiągnąć zamierzoną efektywność edukacji na rzecz przedsiębiorczości, musi zaistnieć pewien synergizm programów kształcenia (określonych w ramach edukacji formalnej) z nieformalnymi formami kształcenia pozaszkolnego czy pozaakademickiego. Edukacja na rzecz przedsiębiorczości musi być zatem wspierana przez otoczenie instytucjonalne, w tym przez szeroko rozumianą praktykę gospodarczą.

Celem edukacji na rzecz przedsiębiorczości, obejmującej przekazywanie wiedzy, nabywanie umiejętności oraz kształtowanie postaw, jest krzewienie postaw przedsiębiorczych w życiu osobistym, społecznym i zawodowym. W efekcie tak przygotowanego procesu kształcenia uczący się kształtują swoją przedsiębiorczą osobowość, przejawiającą się w proaktywności i innowacyjności oraz gotowości na zmiany.

Wprowadzenie przedmiotu „podstawy przedsiębiorczości” (jako obligatoryjnego) stanowi istotne wyzwanie zarówno dla szkół, jak i dla samych nauczycieli, gdyż wymaga przewartościowania stosowanego przez nich do tej pory warsztatu pracy, przełamania barier w posługiwaniu się nowymi metodami nauczania, ciągłego doskonalenia, samokształcenia oraz wykorzystania doświadczenia innych.

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości na poziomie szkoły ponadgimnazjalnej może być dodatkowo wsparta realizacją przedmiotu uzupełniającego „ekonomia w praktyce”. Decyzję o wprowadzeniu niniejszego przedmiotu do programu kształcenia podejmuje dyrekcja szkoły. Zgodnie z założeniami określonymi przez Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) przedmiot „ekonomia w praktyce” stanowi przedmiot uzupełniający, będący kontynuacją przedmiotu „podstawy przedsiębiorczości”, którego głównym celem jest nabycie umiejętności przeprowadzania kompletnej realizacji przedsięwzięcia: od pomysłu, przez przygotowanie planu, wdrożenie go, aż do analizy efektów.

Wprowadzenie do programu nauczania „ekonomii w praktyce” jest doskonałą odpowiedzią na współczesne potrzeby gospodarki oraz rynku pracy, gdzie kładzie się nacisk na postawy i umiejętności przedsiębiorcze. Zmiana ta realizuje także zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie.

Praktyczna edukacja ekonomiczna, łącząca wiedzę, umiejętności i postawy, wiąże się z rozwijaniem kluczowych kompetencji, obejmujących inicjatywność i przedsiębiorczość, niezbędnych do samorealizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem, integracji społecznej i zatrudnienia. Kompetencje te w istotny sposób przyczyniają się do osiągania przez uczniów sukcesów w przyszłości i obejmują: kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, zdolność do planowania przedsięwzięć i realizacji zamierzonych celów.

We współczesnych realiach gospodarczych szczególnego znaczenia nabiera również kształcenie przedsiębiorczości w szkolnictwie zawodowym. To właśnie w tym segmencie edukacyjnym uczenie się przedsiębiorczości powinno mieć wymiar praktyczny, gdyż najczęściej to absolwenci szkół technicznych oraz zawodowych wchodzą na rynek pracy bezpośrednio po ukończeniu szkoły.

Przedsiębiorczości można się uczyć w różnym wieku, niemniej jednak szczególnie temu sprzyja wczesna dorosłość ze względu na naturalną tendencję do poszukiwania dla siebie przestrzeni życiowej i dużą gotowość rozwojową oraz świadomość i możliwość kierowania procesem nabywania nowych sprawności. Im wcześniej takiego rodzaju postępowanie będzie składową naszych działań, tzn. im wcześniej cechy przedsiębiorcze będą kształtowane, szczególnie w procesie edukacji, tym łatwiej będzie można sprawić, aby stały się one stałym czynnikiem determinującym zachowania, bo staną się one cechami naszej osobowości.

Nauczanie przedsiębiorczości na poziomie szkolnictwa wyższego w Polsce nie ma charakteru powszechnego, a dostępne dane wskazują, że obowiązkowe moduły kształcenia w zakresie przedsiębiorczości oferowane są na tzw. kierunkach ekonomicznych oraz biznesowych. Szczególne deficyty w tym zakresie ujawnia oferta programowa uczelni nieekonomicznych, głównie na kierunkach humanistycznych, technicznych ścisłych i artystycznych (Richert-Kaźmierska, 2011). Ten pogląd potwierdzają badania przeprowadzone na zlecenie Komisji Europejskiej, z których wynika, że uczenie przedsiębiorczości w Europie dotyczy głównie studentów zapisanych na kierunki ekonomiczne i menedżerskie, natomiast dla studentów studiujących na innych kierunkach liczba zajęć z zakresu przedsiębiorczości jest ograniczona.

Komisja jednocześnie podkreśla, że przedsiębiorczość pozostaje przede wszystkim przedmiotem nieobowiązkowym i zwykle oferuje się go jako fakultatywny przedmiot, nieuwzględniony w obowiązkowych programach kształcenia. W rezultacie takiego stanu rzeczy część europejskich studentów ma wręcz uniemożliwiony wybór przedsiębiorczości jako przedmiotu fakultatywnego (European Commission, 2002). Według badań przeprowadzonych przez *European Foundation for Entrepreneurship Research* (EFER) oraz *European Foundation for Management Development* (EFMD) w 2004 r., przedsiębiorczość jako fakultatywny kurs

akademicki prowadzony jest w 73% zachodnioeuropejskich programach studiów I stopnia oraz w 69% programach studiów II stopnia (European Commission, 2002).

4. KSZTAŁCENIE W ZAKRESIE PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W KRAJACH EUROPEJSKICH

Zgodnie z opublikowanym sprawozdaniem Komisji Europejskiej kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest coraz bardziej promowane w większości krajów Unii Europejskiej (European Commission, 2012). Raport *Entrepreneurship Education at School in Europe. National Strategies, Curricula and Learning Outcomes* składa się z dwóch części – porównawczej, która obejmuje wszystkie państwa członkowskie UE, Islandię, Liechtenstein, Norwegię i Turcję oraz z części zawierającej krótkie opisy sytuacji w poszczególnych krajach. W sprawozdaniu zaprezentowane zostały trzy główne podejścia do nauczania przedsiębiorczości w krajach Unii Europejskiej – przedsiębiorczość jako nauka międzyprzedmiotowa, jako osobny przedmiot bądź treści z zakresu przedsiębiorczości są realizowane w ramach konkretnych lekcji innych przedmiotów (np. przedmiotów społecznych, matematyki czy IT) (por. rysunek 1).

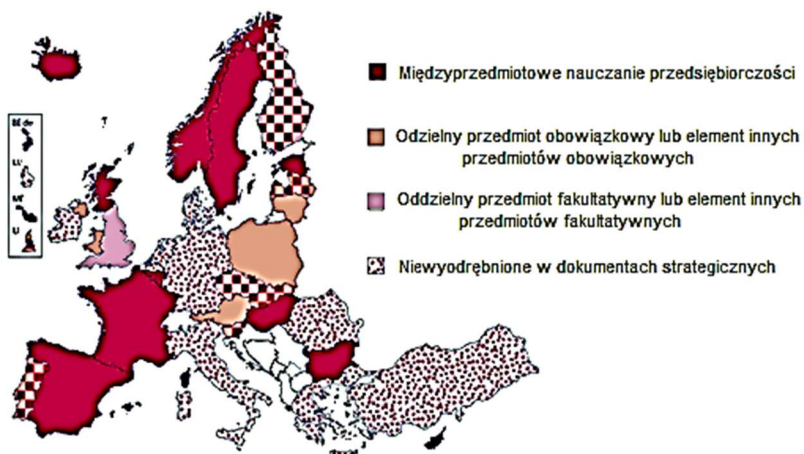

Rysunek 1. Krajowe/regionalne strategie i inicjatywy dotyczące włączania przedsiębiorczości do kształcenia ogólnego
Źródło: European Commission (2012, s. 8).

W ogłoszonym komunikacie prasowym odnajdujemy informacje, że w sześciu państwach (Dania, Estonia, Litwa, Holandia, Szwecja, Norwegia) oraz na terenie Walii i we flamandzkiej części Belgii uruchomione zostały specjalne strategie promowania kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Trzydzieści innych państw (Austria, Bułgaria, Republika Czeska, Finlandia, Grecja, Hiszpania, Islandia, Liechtenstein, Polska, Słowacja, Słowenia, Turcja i Węgry) włączyły je do swoich strategii uczenia się przez całe życie, strategii na rzecz młodzieży lub na rzecz wzrostu

(por. rysunek 1). W połowie państw europejskich przeprowadza się reformy edukacji, których częścią jest zwiększenie roli przedsiębiorczości. Uzyskane wyniki odzwierciedlają uznanie znaczenia edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Europie.

Ze wspomnianego badania wynika również, że kształcenie w obszarze przedsiębiorczości jest elementem programów nauczania szkół podstawowych w dwóch trzecich państw objętych analizą (por. rysunek 2), wśród których dominuje wielokierunkowe podejście. Pomimo iż, w większości krajów przedsiębiorczość nie jest nauczana jako osobny przedmiot, to w połowie państw zdefiniowano efekty uczenia się, które dotyczą zarówno postaw, jak i umiejętności związanych z przedsiębiorczością, np. wykazywanie inicjatywy i podejmowanie ryzyka oraz kreatywność. Stanowią one elementy składowe wartości i kompetencji realizowanych w ramach działań programowych wszystkich przedmiotów.

Rysunek 2. Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach podstawowych
Źródło: European Commission/EACEA/Eurydice (2016).

Na poziomie kształcenia ogólnego gimnazjalnego przedsiębiorczość traktowana jest jako nauka międzyprzedmiotowa (jej treści są realizowane w ramach innych przedmiotów takich jak ekonomia czy nauki społeczne) bądź jako odrębny kurs zintegrowany z innymi przedmiotami (por. rysunek 3).

Z analizy sprawozdania Komisji Europejskiej wynika, że w większości krajów europejskich, nauka przedsiębiorczości realizowana jest międzyprzedmiotowo w integracji z innymi przedmiotami, takimi jak ekonomia, zarządzanie, edukacja związana z planowaniem kariery zawodowej.

Na Litwie i w Rumunii – przedsiębiorczość jest osobnym, obowiązkowym przedmiotem (por. rysunek 4), a praktyczne umiejętności związane z przedsiębiorczością zostały określone przez cztery państwa – Litwę, Rumunię, Liechtenstein i Norwegię. W wielu krajach (Łotwa, Litwa, Austria, Polska, Rumunia, Słowenia, Słowacja i Szwecja) treści kształcenia w zakresie przedsiębiorczości realizowane

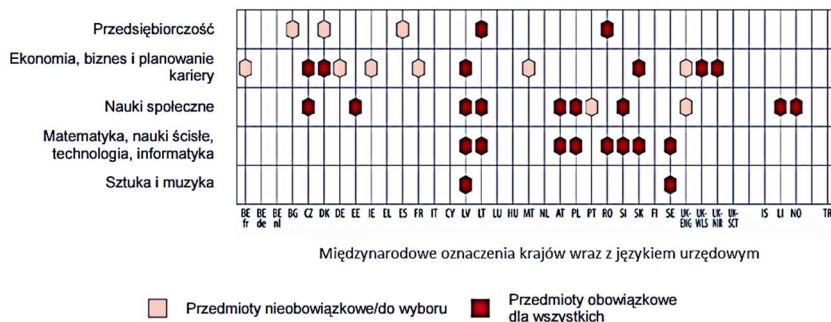
są w ramach matematyki, przedmiotów ścisłych i techniki, natomiast w Szwecji i Łotwie pewne elementy przedsiębiorczości zawarto w programach nauczania muzyki i sztuki.

Rysunek 3. Nauczanie przedsiębiorczości na poziomie ogólnego kształcenia gimnazjalnego

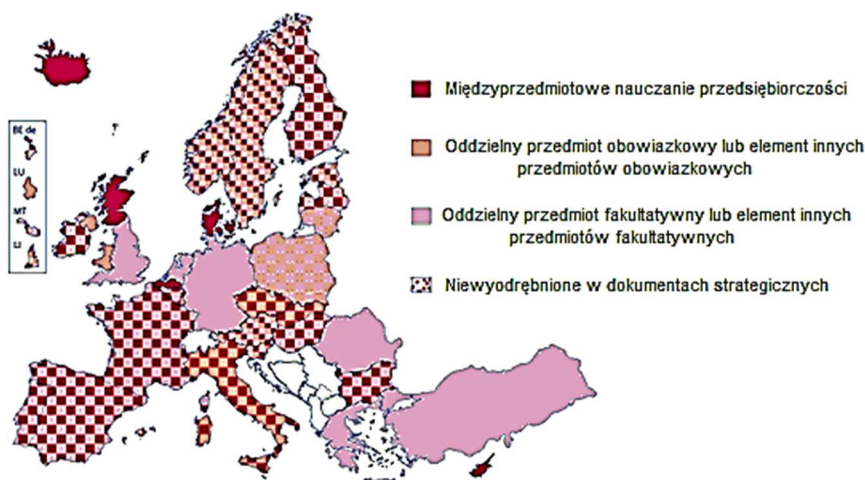
Źródło: European Commission/EACEA/Eurydice (2016).

Na poziomie szkoły średniej, kształcenie w zakresie przedsiębiorczości realizowane jest podobnie jak na poziomie szkoły gimnazjalnej, czyli przedsiębiorczość traktowana jest jako nauka międzyprzedmiotowa w około dwóch trzecich krajach europejskich (por. rysunek 5). Większość krajów europejskich określiła również rezultaty kształcenia w obszarze przedsiębiorczości w ramach trzech wymiarów, zdefiniowanych jako postawy, wiedza i umiejętności przedsiębiorcze. Jednakże żaden z poddanych badaniu kraj nie zawęży rezultatów kształtowania umiejętności przedsiębiorczych jednostki zaledwie do jednego przedmiotu, wskazując, że musi istnieć korelacja kształcenia w obszarze przedsiębiorczości w ramach wszystkich określonych w programie nauczania przedmiotów.

Rysunek 4. Przedmioty obejmujące kształcenie w zakresie przedsiębiorczości w gimnazjach

Źródło: European Commission/EACEA/Eurydice (2016).

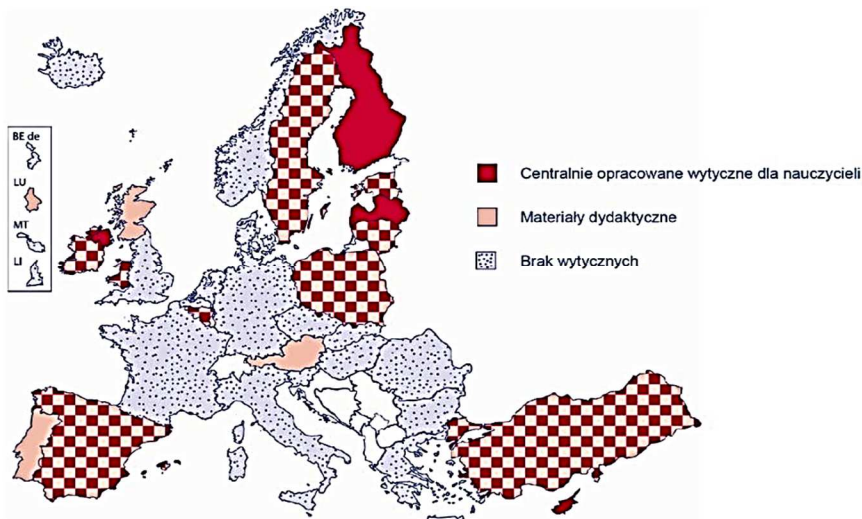
Rysunek 5. Nauczanie przedsiębiorczości na poziomie kształcenia ogólnego ponadgimnazjalnego

Źródło: European Commission/EACEA/Eurydice (2016).

Na tym poziomie edukacji, w porównaniu z nauczaniem na niższych szczeblach edukacji, wyniki badań wskazują na wzrost liczby państw europejskich (więcej niż dwie trzecie), które wprowadziły przedsiębiorczość jako przedmiot fakultatywny.

Komisja Europejska wskazuje również, że wiele państw wspiera inicjatywy związane z kształceniem w zakresie przedsiębiorczości, takie jak zacieśnianie współpracy między sektorem edukacji i biznesu oraz zakładanie przez studentów małych firm. Jednakże ukierunkowane kształcenie nauczycieli w tej dziedzinie dostępne jest jedynie w Bułgarii, Holandii oraz we Wspólnocie Flamandzkiej w Belgii, a zaledwie w jednej trzeciej państw europejskich istnieją centralne wytyczne i materiały dydaktyczne dla kształcenia w zakresie przedsiębiorczości (por. rysunek 6).

Z opublikowanego raportu Europejskiej Sieci Informacji o Edukacji wynika również, że Polska jest jedynym krajem europejskim, w którym przedmiot „przedsiębiorczość” jest obowiązkowy na poziomie szkoły średniej, gdyż kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest jednym z priorytetów polskiej polityki edukacyjnej. Znajduje to odzwierciedlenie w nowej podstawie programowej obowiązującej w Polsce od 1 września 2009 r., w której zdefiniowano cele nauczania przedsiębiorczości w zakresie wiedzy (o ekonomii, finansach, rynku pracy, biznesie), postaw (np. rozwiązywanie problemów, kreatywność), jak i umiejętności (np. planowanie czy praca w grupie).

Rysunek 6. Dostępność centralnych wytycznych i materiałów do nauczania przedsiębiorczości

Źródło: European Commission/EACEA/Eurydice (2016).

5. PODSUMOWANIE

Dynamiczne zmiany dokonujące się na arenie międzynarodowej oraz szczególnie trudna sytuacja ludzi młodych na rynku pracy skłaniają do refleksji nad rolą systemu edukacji w procesie ich przystosowywania się do nowych warunków otoczenia oraz oczekiwań ze strony pracodawców. Unia Europejska promuje przedsiębiorczość jako kluczowy czynnik konkurencyjności, a także wskazuje na znaczenie rozpowszechniania europejskiej kultury przedsiębiorczości poprzez wspieranie właściwego sposobu myślenia i umiejętności przedsiębiorczych. Potrzeba zwiększenia potencjału obywateli w zakresie przedsiębiorczości i innowacyjności podkreślona jest także w trzech inicjatywach przewodnich strategii „Europa 2020” na rzecz zrównoważonego wzrostu gospodarczego i zatrudnienia: „Unia innowacji”, „Mobilna młodzież” oraz „Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia” (Komisja Europejska, 2010). Zwiększanie kreatywności i innowacyjności, w tym przedsiębiorczości, na wszystkich poziomach kształcenia i szkolenia jest także długoterminowym celem strategicznych ram współpracy europejskiej „Kształcenie i szkolenie 2020” (European Commission, 2013).

Współcześnie to właśnie edukacja w zakresie przedsiębiorczości odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu postaw, umiejętności i kultury przedsiębiorczości oraz stanowi istotne wyzwanie dla współczesnego systemu kształcenia. Stąd też działania Wspólnoty Europejskiej w ostatnich latach zmierzają do promowania przedsiębiorczości jako odrębnego przedmiotu kształcenia na wszystkich szczeblach edukacji, począwszy od nauczania na poziomie elementarnym (uczniowie do

14 roku życia) aż do akademickiego (studia I, II i III stopnia). Każdy kraj, który chce się dynamicznie rozwijać musi zachęcać swoich obywateli do wzmacniania postaw przedsiębiorczych oraz stworzyć odpowiednie warunki umożliwiające im zachowywanie się w sposób przedsiębiorczy zarówno w sytuacji zawodowej (przejawiającej się w skłonności do zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej), jak i życiowej.

LITERATURA

- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2).
- Boski, P. (2009). Komunizm jako źródło cynizmu i braku zaufania społecznego, czynników sprawczych niskiego dobrostanu. W: U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Między przeszłością a przyszłości. Szkice z psychologii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- European Communities (2001). *Making a European Area of Lifelong Learning a Reality. Bruksela: Commission Of The European Communities*. Pozyskano z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0678:FIN:EN:PDF>.
- Chen, C.A., Greene, P.G., Crick, A. (1998). Does entrepreneurial efficacy distinguish entrepreneurs from managers? *Journal of Business Venturing*, 13, 295-316.
- European Commission/EACEA/Eurydice (2016). *Entrepreneurship education at school in Europe*. Eurydice report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi:10.2797/301610
- European Commission – Enterprise Directorate – General (2002). *Best Procedure” Project On Education And Training For Entrepreneurship*. Bruksela: European Commission.
- European Commission (2012). *Entrepreneurship Education at School in Europe. National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*. Bruksela: European Commission.
- European Commission (2013). *Education and Training in Europe in 2020. Responses from the EU Member States*. Bruksela: European Commission.
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Boston: Addison-Wesley.
- Gartner, W.B. (1989). „Who Is an Entrepreneur?” Is the Wrong Question. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 13(4).
- Gibb, A. (1999). Can we build effective entrepreneurship through management development. *Journal of General Management*, 24(4), 1-21.
- Hall, C.S., Lindzey, G.(1957). *Theories of Personality*. New York: John Wiley & Sons.
- Hytti, U., O’Gorman, C. (2004). What is “enterprise education”? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries. *Education + Training*, 46(1), 11-23.
- Jack, S.L., Anderson, A.R. (1998). *Entrepreneurship education within the condition of entrepreneurship*. Second Enterprise an Learning Conference, Centre for Entrepreneurship, Aberdeen: University of Aberdeen.

- Jack, S.L., Anderson, A.R. (1999). Entrepreneurship education within the enterprise culture. Producing reflective practitioners. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 5(3), 110-125.
- Komisja Europejska (2010). *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. Bruksela: Komisja Europejska.
- Koryński, P., Ashmore, M.C., Kramer, K.L. (1991). *Elementarz przedsiębiorczości*. Gdańsk: Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”.
- Kurczewska, A. (2010). Problemy pomiaru intencji przedsiębiorczych. *E-mentor*, 4(36).
- London, M., Smither, J.W. (1999). Empowered self-development and continuous learning. *Human Resource Management*, 38(1), 3-15.
- Richert-Kaźmierska, A. (2011). Przedsiębiorczość jako przedmiot nauczania na wyższej uczelni – wyzwania merytoryczne i metodyczne. *E-mentor*, 2(39).
- Roland-Lévy, Ch. (2004). *W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne?* W: T. Tyszka (red.), *Psychologia ekonomiczna* (s. 277-299). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Salomon, G.T., Duffy, S., Tarabishy, A. (2002). The state of entrepreneurship education in the United States: a nationwide survey and analysis. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 1(1), 65-86.
- Santos-Cumplido, F.J., Liñán, F. (2007). Measuring entrepreneurial quality in southern Europe, *International Entrepreneurship and Management Journal*, 3(1).
- Schermerhorn Jr., J.R., Hunt, J.G., Osborn, R.N. (1997). *Organizational Behavior*. New York: John Wiley & Sons Incorporation.
- Shapero, A., Sokol, L. (1982). Social dimensions of entrepreneurship. W: C.A. Kent, D.L. Sexton, K.H. Vesper (eds), *Encyclopedia of entrepreneurship* (s. 72-90). University of Illinois: Prentice Hall.
- Shefski, L.E. (1994). *Entrepreneurs are made not born*. USA: McGraw – Hill Incorporation.
- Wach, K. (2014). Europeanisation of Entrepreneurship Education in Europe - Looking Back and Looking Forward. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 11-31.
- Watson, J.B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20, 158-177.
- Wojciszke, B. (2011), *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Veciana, J.M., Aponte, M., Urbano, D. (2005). University Students' Attitudes Towards Entrepreneurship: A Two Countries Comparison. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 1(2).

Entrepreneurship education in Poland and in European countries

Abstract: Nowadays, education, in particular entrepreneurship education, plays a significant role in building an entrepreneurial society and entrepreneurial economy. According to Vassiliou, the European Commissioner for Education, Culture, Multilingualism and Youth, education in the area of entrepreneurship is the driving factor of future growth, which will inspire the next generation of Europeans entrepreneurs. Vassiliou believes that investing into people and their abilities, adaptability and innovativeness are conditions to keep the competitiveness in Europe. It means that it is necessary to encourage the real change of way of thinking in Europe in the direction of a greater entrepreneurship, beginning from seeding the spirit of enterprise from the earliest school days. The research problem in this paper refers to mentioned in the paper are the methods of teaching entrepreneurship in Poland and European Union. The author focuses ones attention on the elements of entrepreneurship education in Polish and European education systems as an important external factor of entrepreneurship. The purpose of this work is to identify opportunities to shape entrepreneurial attitudes in humans, presenting the state of Polish entrepreneurship education system and practice of entrepreneurship education in European countries. In this paper, the author analyzes the path of entrepreneurship education, applied curricula and teaching methods and also the elements of entrepreneurship education in Poland. Furthermore, the education in the area of entrepreneurship on the level of the European Union is an subject of interest.

Keywords: entrepreneurship; education; educating in entrepreneurship

JEL codes: A20, I20